

Društveni aspekti urbanizma u socijalističkim i postsocijalističkim stambenim naseljima*

ANĐELINA SVIRČIĆ GOTOVAC**

Institut za društvena istraživanja u Zagrebu
Zagreb, Hrvatska

Prethodno priopćenje

UDK: 316.334.54:316.72

doi: 10.3935/rsp.v32i1.46

Primljeno: srpanj 2024.

Istraživanje je provedeno metodom polustrukturiranih intervjua s ekspertima o temama urbanizma i kvalitete stanovanja u stambenim naseljima nastalima u socijalističkom i postsocijalističkom razdoblju. U intervjuima je u 2022. godini sudjelovalo ukupno 16 eksperata iz Zagreba, Splita, Rijeke i Osijeka. Arhitekata je bilo 10, sociologa 5 te 1 povjesničar umjetnosti. Iz tematske analize može se istaknuti kako se stručnjaci slažu da je urbanizam socijalističkih stambenih naselja postojao na sustavan i planski način te je omogućavao stanovnicima zadovoljavajuću razinu stanovanja ispunjavajući urbanističke standarde gradnje osnovne infrastrukture (škola, domova zdravlja, parkova). U postsocijalističkom razdoblju takav se urbanizam izgubio što je dovelo do gubitka naselja kao stambene cjeline i što eksperti ističu ključnom razlikom s današnjom stanogradnjom koju obilježava preizgrađenost te se preporuča uvođenje prostornih standarda za naselja koji sada nedostaju u planskom procesu.

Ključne riječi: polustrukturirani intervjui s ekspertima, tematska analiza, socijalistička i postsocijalistička stambena naselja, standard stambenih naselja, veliki hrvatski gradovi.

UVOD

Stanovanje i kvaliteta stanovanja u gradovima samo su dio šire slike o kvaliteti života, no vrlo su značajni elementi koji utječu na njen cjelokupan dojam. Stanovati u gradu i stambenom naselju stoga je jedan od osnovnih indikatora kojima se može reći koliko je kvaliteta života na svakodnevnoj razini zadovoljena za pojedinca ili zajednicu. U sociološkom i

društvenom kontekstu pojam stambenog naselja promatra se kao stambena okolina u kojoj se može na zadovoljavajući način ispuniti osnovne i svakodnevne potrebe u krugu 15 minuta od vlastitog stana kao što su potrebe za školom, vrtićem, dućanom za prehrambene proizvode te otvorenim javnim prostorom za igru, šetnju ili rekreaciju. Tako na zadovoljstvo stanovanjem utječe izgled stambene okoline i upotreba

* Ovaj rad rezultat je projekta Kvaliteta života u stambenim naseljima iz socijalističkog i postsocijalističkog razdoblja: komparativna analiza između Slovenije i Hrvatske/ Znanstveni projekti/ Slovensko-hrvatski bilateralni projekt (IPS-2020-01-7036) koji financira Hrvatska zaklada za znanost.

** Anđelina Svirčić Gotovac, Institut za društvena istraživanja / Institute for Social Research in Zagreb, Amruševa 11/II, 10000 Zagreb, Hrvatska / Croatia, svircic@idi.hr

vrijednost naselja (Lay i sur., 1983.; Seferagić, 1988.; Svirčić Gotovac, 2015.) te postojeća opremljenost javnom infrastrukturom i ostalim potrebnim elementima (vrtić, škola, dom zdravlja, zelene površine, parkovi, igrališta i dr.) (Dekker i sur., 2005.) kao prostornim standardom (Jukić i sur., 2011.). U hrvatskom je kontekstu zadnjih trideset godina tranzicije proces tržišne ekonomije odredio smjer razvoja urbanističkog i prostornog planiranja te ga učinio manje važnim u odnosu na socijalistički koji je bio vođen centralistički. To se posebno može pratiti u kontekstu standarda naselja i opremljenosti izgrađene okoline u posljednja tri desetljeća jer se može reći da se propisani standardi stambenih naselja i normativi u Generalnim urbanističkim planovima (GUP-ovima) Grada Zagreba kontinuirano smanjuju ili potpuno nestaju. Tako je, na primjer, u 1970-ima standard za dječja igrališta u stambenom naselju bio 0,5 m²/st., a za parkovne površine 2,0 m²/st. U GUP-u Grada Zagreba iz 1986. ti su standardi povećani, a danas se više ne nalaze u važećem GUP-u iz 2007. godine (Jukić i sur., 2011.; Šmit i sur., 2011.; Mlinar, 2009.).¹ Država i njeni nekadašnji urbanistički zavodi te time i planski procesi izgubili su kontrolu nad stambenim sektorom i planiranjem stambenih naselja, koji je dospio u ruke pojedinaца, prvenstveno ekonomskih aktera, građevinskih investitora i tvrtki. Kroz proces intenzivne transformacije društva i odnosa prema prostoru u zadnja tri desetljeća urba-

nizam je značajno doveden u pitanje te ga mnogi autori nazivaju nepostojećim urbanizmom (Tsenkova, 2001.; Stanilov, 2007.; Hirt, 2012.).

Prema tome je i kontekst stambene politike u Hrvatskoj blizak neoliberalnom tipu stambenih sustava (Esping-Andersen, 2000.) koji određuje tržište nekretnina, često i neregulirano, a smanjena je uloga države. Dolazi do intenzivnog rasta vlasništva nad stanovima koje se povećava nakon što se od početka 1990-ih u procesu tzv. otkupa (Bežovan, 1993.) društveno vlasništvo nad stanovima transformiralo u privatno vlasništvo po cijenama znatno ispod realnih (eng. *giveaway prices*) (Bežovan, 2004.; Spevec i Klempić Bogadi, 2009.; Stephens i sur., 2015.). Nekadašnji nositelji stanarskih prava postali su tako vlasnici društvenih stanova. Brojne post-socijalističke zemlje su, kao i Hrvatska, u tom procesu ostale zarobljene u »privatizacijskoj zamci« kao jednoj od prepreka uvođenju nove, održive stambene politike nakon 1990-ih (Lux i Sunega, 2014.). Privatizacija stanovanja (Mandić, 2010.; Svirčić Gotovac, 2020.) ostat će u Hrvatskoj opći okvir stambene politike koji proklamira stambenu sigurnost kroz kućevlasništvo, ali s druge strane uzrokuje probleme u socio-ekonomskom i demografskom smislu jer ne nudi alternativni model kupovini stana.² Posebno se to vidi kod mlađe radnoaktivne populacije koja prvi put izlazi na tržište rada koje je u kon-

¹ Osim toga, u GUP-u iz 2003. godine bio je još važeći razmak između dviju građevina kao minimalan razmak od 12 m između dviju visokih zgrada na istoj građevnoj čestici, no taj se standard više ne nalazi u važećoj prostorno-planskoj dokumentaciji. Iz navedenog je očito da je standarde važno istražiti i vrednovati te ponovno ugraditi u buduće strateške planove grada i planove stambenih naselja (prema Jukić i sur., 2011.: 103).

² Model POS-a ili Poticane stanogradnje (i tzv. Zagrebačke stanogradnje) kao model subvencionirane kupovine sa smanjenom kamatom na kredit koje nude gradovi na lokalnoj razini te danas kroz APN (Agenciju za promet nekretninama) iako nije redoviti model na koji građani mogu računati određenom se broju kupaca (mladih obitelji) ipak nudi jeftiniji način stjecanja vlasništva nad stanom. No, s druge strane, ovakva situacija dovodi do manjka ponude i velikih šokova na tržištu nekretnina, posebno rasta cijena postojećih stanova.

tekstu globalizacije i digitalizacije (Standing, 2009.) izgubilo nekadašnju sigurnost i otvorilo se prekarnim uvjetima rada. Stoga na razini države desetljećima postoji otvoreno pitanje stambene priuštivosti za većinu građana, odnosno postoji latentna stambena kriza vidljiva u dostupnosti stanova, ali i izgledu nove stanogradnje i stambenih lokacija.

SOCIJALISTIČKI I POSTSOCIJALISTIČKI STANDARD STANOVANJA

Slično kao i u većini europskih zemalja nakon Drugoga svjetskog rata, stambena su naselja u Hrvatskoj planirana i izgrađena na način rješavanja stambenog pitanja u kontekstu širih procesa obnove gradova, modernizacije, deagrarizacije i masovne urbanizacije te prijelaza na industrijski sektor rada. Veliki broj stanovnika koji je sa sela preselio u gradove trebao je stanove te su stambena naselja na masovnoj razini egalitarno planirana od strane države većinom za radničku i srednju klasu (Rogić, 1990.; Sendi i Kerbler, 2021.). Za stanovanje radnika brinula su poduzeća izdavanjem stambenih doprinosa po načelima solidarnosti i uzajamnosti što je, prema Bežovanu (2004.), dovelo i do novih društvenih razlika, jer svi koji su uplaćivali doprinose nisu postali i stambeno zbrinuti na način dobivanja tzv. društvenog stana. No, na državnoj i gradskoj razini, posebno od 1970-ih, dolazi do masovne stambene izgradnje koja i uz konstantnu nestašicu stanova ipak zadovoljava značajne potrebe za stanovima.

Velika i urbanistički planirana stambena naselja najčešće su bila smješтана na periferijama gradova što je vodilo do disperzne i prostorne izolacije te velikih troškova dnevnog komutiranja i infrastruk-

turnih i energetske troškova (Hegedüs i sur., 1996.: 106). U prošlom je uređenju arhitektura bila numeričko zadovoljavanje građevinskih planskih programa, a prva planirana naselja, primjerice, u Južnom Zagrebu ili Novom Zagrebu (Savski Gaj, Trnsko i Zaprude) smatraju se jednim od najuspješnijih predstavnika planiranja te predstavljaju primjer za većinu novih naselja u tadašnjoj Jugoslaviji (Jukić, Mlinar i Smokvina, 2011.). U tom su razdoblju u Zagrebu dominantan oblik stanogradnje bila tadašnja nova stambena naselja koja su u pravilu bila i velike katnosti (Gašparović i Božić, 2005.; Vezilić i sur., 2013.), ali obilježja visokogradnje postojala su i u ostalim gradovima, prvenstveno na obali, u Rijeci, Splitu i dr. Velika i gusta gradnja, monoton dizajn i fokus samo na stanovanje bili su osnovna obilježja socijalističkih stambenih naselja (Seferagić, 1988.; Rogić, 1990.; Musterd i van Kempen, 2009.), zbog čega su često kritizirana kao dehumanizirana te svojevrsne spavaonice (Rogić, 1990.; Seferagić, 1988.). Danas, nakon više od 50 godina, mnoga su stara naselja zapuštena i slabo obnovljena, a slabo održavanje višestambenih zgrada (Černič-Mali i sur., 2003.; Nedučin i sur., 2019.; Svirčić Gotovac i sur., 2023.) vodi do njihovog lošeg unutarnjeg i vanjskog izgleda (problemi s liftovima, oštećene fasade, neispravna stolarija, oštećeni krovovi, slaba izolacija i dr.). Iako i vanjski izgrađeni prostori u naseljima često znaju biti zanemareni kroz mjesne odbore i gradske četvrti, godinama se ipak postupno obnavljaju putem tzv. malih komunalnih akcija.

Unatoč navedenim nedostacima koji postoje u starim naseljima, zanimljivo je da su i danas atraktivna i zadovoljavajuća za stanovanje unatoč ostarjelosti, čemu je vjerojatno jedan od razloga visoko kvali-

tetna socijalistička gradnja te planirana prateća javna infrastruktura i usluge u naseljima koje su u urbanističkom³ i arhitektonskom smislu stvarale stambene cjeline i stambene zajednice. Na taj su način stanovi bili neodvojivi dio stambene okoline i zajedno su zadovoljavale društvene potrebe stanovnika na svakodnevnoj razini stanovanja i stvarale tzv. 15-minutno susjedstvo i dobru upotrebnju vrijednost naselja (Seferagić, 1988.; Svirčić Gotovac, 2015.). I u drugim postsocijalističkim zemljama stambena se naselja smatraju zadovoljavajućim prostorima za stanovanje te postoji pozitivniji dojam o njima nego što je to u zapadnim zemljama Europe (Dekker i sur., 2005.; Hess i sur., 2018.). Prema nedavnom istraživanju hrvatskih stambenih naselja socijalističkog i postsocijalističkog tipa, stanari su istaknuli da su navedenim naseljima većinom zadovoljni (Svirčić Gotovac i Đokić, 2023.) što su slični nalazi kao i kod istraživanja u drugim postsocijalističkim gradovima (Kovacs i Herfert, 2012.; Herfert i sur. 2013.; Grossmann i sur., 2017.), primjerice, u Budimpešti, Pragu i Leipzigu.

Međutim, u današnjem kontekstu privatizacije stanogradnje koju predvode privatne građevinske tvrtke i investitori jasno je da postoji nedostatan okvir stambenog zbrinjavanja svih skupina stanovnika jer dugoročne vizije i planiranja stambenih naselja kao stambenih cjelina nema. Tome je uzrok nedostatak urbanističkih standarda pa se stanogradnja izvodi na malim parcelama popunjavajući gradske lokaci-

je točkasto što dovodi do preizgrađenosti te redukcije javnih i zelenih površina te osnovne infrastrukture (škola, vrtić) (Šmit i sur., 2011.; Svirčić Gotovac, 2015.). Često stanari novih stambenih lokacija koriste usluge u starim naseljima koja su bila bolje planirana i bolje zadovoljavala potrebe stanovnika (Svirčić Gotovac i Đokić, 2023.). Stoga je glavni cilj ovog istraživanja provedenog kroz polustrukturirane intervjue s ekspertima da se kroz njihove stručne uvide pokažu razlike u društvenim aspektima urbanizma u smislu ispunjavanja osnovnih potreba u naselju u odnosu na socijalističko i postsocijalističko razdoblje te također ponudi mogućnosti za poboljšanja postojećih prostorno-planskih procesa.

METODOLOGIJA

Istraživanje je provedeno metodom polustrukturiranih intervjua s ekspertima tijekom 2022. godine u drugoj i kvalitativnoj fazi Slovensko-hrvatskog bilateralnog projekta pod nazivom »Kvaliteta života u stambenim naseljima iz socijalističkog i postsocijalističkog razdoblja: komparativna analiza između Slovenije i Hrvatske«. U polustrukturiranim intervjuiima sudjelovalo je ukupno (N=16) eksperata za područje urbanizma i prostornih tema. Većina su bili pripadnici akademske zajednice iz područja arhitekture i urbanizma (10), zatim iz područja sociologije (5) te povijesti umjetnosti (1) iz četiri hrvatska velika grada, Zagreba, Splita, Rijeke i Osijeka (Tablica 1.). Protokol pitanja sastojao se od tri cjeline pitanja o stanogradnji i ur-

³ DUSI (Društveno usmjerena stanogradnja) kao koncept novoga stambenog naselja i cjelovite stambene zajednice donosi se 1976. Društveno usmjerenu stanogradnju pratio je integralni projekt standardizacije parametara u stanogradnji koji je rezultirao dokumentom smjernica pod nazivom »Standard stana, zgrade i naselja« u društveno mjerenoj stambenoj izgradnji. Lokacije DUSI u Zagrebu bile su: Gajnice, Špansko, Prečko, Staglišće, Dugave, Savica, Ravnice, Klaka, Vrbani. Ta su naselja postigla visoku razinu kvalitete koja se teško dostiže i danas (Jukić i sur., 2011.: 30).

banističkom planiranju stambenih naselja, a nazvane su: a) obilježja stanogradnje i urbanizma u socijalističkim stambenim naseljima, b) obilježja stanogradnje i urbanizma u postsocijalističkim stambenim naseljima te c) budućnost stanovanja u Hrvatskoj s osvrtom na nacionalne strategije i dokumente. Stručnjaci su odgovarali na navedena pitanja iz konteksta svoje struke i onih gradova koje su najbolje poznavali, pa su stručnjaci iz Zagreba odgovarali na pitanja o zagrebačkoj stanogradnji, a stručnjaci iz Rijeke o riječkoj stanogradnji itd. Svi su, međutim, propitani o nekim općim obilježjima i razlikama u nastanku stambenih naselja, prostornim standardima naselja, kvaliteti stanovanja i opremljenosti naselja u istraživanim razdobljima socijalizma i postsocijalizma te kako vide budućnost stanovanja u Hrvatskoj. Navedene cjeline iz protokola pitanja slijedile su se i u obradi podataka kako bi se jasnije istaknula određena obilježja i razlike koje su navodili sugovornici, a u odnosu na dva urbanistička perioda stanogradnje. Intervjui su provedeni od travnja do rujna 2022. godine. U uzorku stručnjaka bilo je 7 žena i 9 muškaraca i u interpretaciji rezultata u daljnjem tekstu navođenje odgovora rodno je unificirano u muškom rodu za oba spola.

Ciljanim uzorkovanjem u kvalitativnoj se metodologiji nastoji uključiti i odabrati pojedince koji su posebno istaknuti u svom području ili svojim znanjima i iskustvom mogu pridonijeti predmetu istraživanja (Cresswell i Plano Clark, 2011.). U ovom se slučaju također vodilo ciljem odabira istaknutih pojedinaca koji su svojom profesijom odgovarali temi stanovanja i stambenih naselja te pojašnjavanja razlika između urbanizma u prošlom političkom sustavu u odnosu na urbanizam tijekom postsocijalističkog razdoblja. Na osnovi odabira i konačnog odaziva pozvanih stručnjaka nastao je interdisciplinarni uzorak stručnjaka iz nekoliko različitih prostornih disciplina. Odaziv je bio dijelom slabiji od očekivanoga, no velika većina stručnjaka pristala je na intervjuu (od 20 pozvanih, 16 ih je pristalo na razgovor). Odaziv stručnjaka bio je najveći iz arhitektonsko-urbanističke struke što je većim dijelom odredilo i dobivene rezultate, no također ciljano ih se najviše i pozvalo jer su te struke reprezentirajuće s obzirom na temu stanovanja i urbanističkih praksa. Manji dio uzorka činili su sociolozi prostora i jedan povjesničar umjetnosti. Još jedan povjesničar umjetnosti koji je bio pozvan nije se odazvao na intervjuu. Tijekom provedbe intervjua sa svim se sugo-

Tablica 1.

Broj stručnjaka različitih područja u 4 velika istraživana grada

Broj stručnjaka po profesiji i gradovima	Arhitektura	Sociologija	Povijest umjetnosti	Ukupno
Zagreb	5	4		9
Split	1	1		2
Rijeka	2		1	3
Osijek	2			2
Ukupno	10	5	1	16

Izvor: autorica.

vornicima prošlo tri osnovne teme iz protokola pitanja, ali im se dopustilo i puno širu i nestrukturiranu diskusiju i obradu istraživanih tema, što je na kraju značajno obogatilo dobivene rezultate. Razgovor se snimao diktafonom i nakon toga transkribirao. Prosječno vrijeme trajanja intervjua bilo je 65 minuta. Dobiveni podaci analizirani su u NVivo-12 programu. Svi su sudionici istraživanja prije provođenja intervjua informirani o sadržaju i svrsi istraživanja te im je zajamčena povjerljivost tijekom provedbe intervjua te također i anonimnost kroz znanstvenu interpretaciju i objavu rezultata.

Deduktivnom analizom i obradom dobivenih odgovora stekla se s jedne strane vrlo općenita slika o urbanizmu kroz dva istraživana razdoblja te također i o nekim budućim rješenjima za probleme stanovanja kod nas. S druge strane, i nakon općeg uvoda u ova dva razdoblja urbanizma, pojedini kodovi proizašli su i iz induktivne analize, u kojoj se više kritički interpretira (Terry i sur., 2017.) i navodi kako stručnjaci ističu i konkretnije primjere nastanka ili opremljenosti stambenih naselja u pojedinim gradovima te osnovne razlike koje među gradovima postoje. Stručnjaci

su zatim odgovarali i o kvaliteti stanovanja i opremljenosti pratećom društvenom infrastrukturom u stambenim naseljima te kako dalje vide budućnost urbanizma i stambenih naselja. Iz svega navedenoga, nastala je tematska analiza kodova koja se prema većini dobivenih odgovora iz triju cjelina pitanja iz protokola izdvojila na tri osnovne teme: urbanizam socijalističkih ili starih naselja u istraživanim gradovima, urbanizam postsocijalističkih ili novih naselja u istraživanim gradovima i budućnost planiranja stambenog prostora. Prema Richards (2015.), kodiranje podataka može se izvesti na tri razine, deskriptivnoj, tematskoj i analitičkoj, a u Tablici 2. može se vidjeti kako se nakon deskriptivne analize podataka izdvojilo osnovne analitičke i tematske kodove proizašle iz obrade dobivenih odgovora tijekom razgovora sa stručnjacima. Analitički kodovi ciljano su povezani s cjelinama pitanja iz *protokola i nazvani su: urbanizam starih naselja, urbanizam novih naselja i budućnost planiranja*, a njima su zatim pridruženi pripadajući tematski kodovi, odnosno odgovarajući rezultati i izjave stručnjaka kojima se analitičke kodove dodatno pojašnjilo ili potkrijepilo.

Tablica 2.

Analitički i tematski kodovi

Urbanizam starih naselja	Urbanizam novih naselja	Budućnost planiranja
- sustavno planiranje stambenog naselja kao stambene zajednice	- točkasta i gusta gradnja na pojedinačnim parcelama, posebno u Zagrebu i Splitu	- ojačati važnost urbanizma u planiranju stambenih naselja i lokacija
- planski standardi na razini prostornih zahtjeva	- nepostojanje standarda stambenog naselja osim za POS naselja	- uvođenje normativa i prostornih standarda za naselje
- prateća infrastruktura na razini naselja i gradske četvrti	- redukcija primarne infrastrukture i javnih te zelenih prostora	- provođenje kratkoročnih »malih« intervencija u javnom prostoru naselja
- bolja u Zagrebu i Osijeku nego u Splitu i Rijeci	- pritisak na javne sadržaje u starim naseljima, posebno u Zagrebu i Splitu	- uvođenje dugoročnih promjena u stanogradnji
- velika uloga urbanističke struke i gradskih zavoda	- marginalizirana uloga struke i postojećih/ preostalih zavoda	- jačanje uloge struke i prostornih planova (više i niže razine)
- starost zgrada i komunalne opreme, slabo upravljanje i održavanje	- kvaliteta gradnje vrlo različita i ovisna o cijeni nekretnine	- minimum kvalitete gradnje i izgrađenog prostora
		- podići razinu održavanja stambenog fonda
- urbanizam sa zadovoljavajućom razinom javnih usluga i kvalitete stanovanja	- »lokacijski urbanizam« i »parazitska« stanogradnja	- uvesti model javnog najma
	- nestanak javnih interesa	- omogućiti priuštivo stanovanje
	- nauštrb privatnom vlasništvu	- poboljšati kvalitetu stanovanja na održiv i »zeleni« način

Izvor: autorica.

REZULTATI

Urbanizam socijalističkih ili starih naselja u istraživanim gradovima

Stručnjaci iz istraživanja četiri grada slažu se da je urbanizam starih naselja postojao kako na državnoj razini tako i na razini navedenih gradova. Bio je značajan i određujući za izgled socijalističkih stambenih naselja izgrađenih nakon 2. sv. rata i u pojedinim je desetljećima bio iznimno hvaljen i uspješan. Posebno se ističu 1970-e i donošenje dokumenta pod nazivom DUSI (Društveno usmjerena stanogradnja) 1976. godine koji je ostavio pečat standardizacije gradnje, vidljiv posebno u zagrebačkim i splitskim naseljima. U Novom Zagrebu i ostalim zagrebačkim naseljima iz tog vremena (Prečko, Gajnice,

Vrbani i dr.), zatim tadašnjem splitskog novom stambenom dijelu, Splitu 3, vide se primjeri uspješne stambene arhitekture i planiranja naselja sa svim potrebnim i pratećim elementima o čemu svjedoče sljedeći navodi stručnjaka, a za splitsko se naselje navodi: »Split 3 je jedno od naših perjanica urbanizma i arhitekture« (arhitekt 3).

Nekad u planiranju, znači govorim prije 1990., osnovna jedinica zapravo je bilo naselje. I naselje se planiralo, sustavno izvodilo, društvo je bilo usmjereno prema toj društveno usmjerenoj stanogradnji. Bilo je društvenoj zajednici stalo da ta naselja budu sustavno dobro napravljena i sve od, tehničke, komunalne infrastrukture do društvene infrastrukture – škole, vrtića,

domova zdravlja – se planiralo na razini osnovne čelije stambenog naselja.« (arhitekt 1, Zagreb)

Arhitekt iz Zagreba navodi kako su prostorne norme bile ključne i »znalo se točno kako se dimenzioniraju potrebne površine za razvoj stambenih naselja u smislu zona za stanovanje, parkova, zelenih površina, dimenzioniranje parcela za društvenu nadgradnju – škole, vrtići, domovi zdravlja. Dakle, ti parametri i norme su bile poprilično ugrađeni u planiranje tako da su GUP-ovi i zagrebački GUP iz 1971. i 1976. godine te stvari imali jasno postavljene.« (arhitekt 2)

Osim prednosti u tzv. proizvodnji stambenog prostora, stručnjaci navode i određene nedostatke koji su u tadašnjem urbanizmu postojali, a prvenstveno se vide u zakašnjoj pratećoj infrastrukturi i javnim sadržajima koji su ponekad ostali djelomično nerealizirani, poput osnovnih škola ili parkova. Za splitski urbanizam, primjerice, sugovornici ističu posebno sklop naselja Splita 3 koji je trebao biti izgrađen za 50 000 stanara i koji je prostornom organizacijom kroz koncept ulice dobio na arhitektonsko-urbanističkom izričaju otvorenosti i dostupnosti. U tom konceptu, naglašavaju stručnjaci, posebno se pazilo da su osnovne škole unutar pješačkog dometa djece i prolaznika.

»Split 3 je trebao biti velik 50 000 hektara za 50 000 stanovnika. To je treći gradski rajon, kako se to nekada nazivalo u urbanizmu i onda se grad slagao kao Lego kockice. Jedan rajon je bio 30 000 – 50 000 stanovnika i bio je podijeljen na mjesne zajednice od kojih je svaka imala 6 000 – 8 000 stanovnika. Na taj broj stanovnika ide osnovna škola jer baš sva djeca idu i uvijek će ići u osnovnu školu. Nisu sve izgrađene, ali one koje jesu, do njih ide

pješački put bez da djeci automobili presijecaju put do škole.« (arhitekt 4, Split)

Stručnjaci općenito ističu i da se tada na razini većoj od stambene jedinice susjedstva ili naselja, na razini gradske četvrti, planiralo dodatne razine opskrbe kao što su tržnica i kulturni centar u smislu dostupnosti ostalih funkcija, primjerice trgovačkih, sportskih i kulturnih. Do njih se najčešće moglo doći pješke u okviru 15 minuta hoda od stana pa je 15-minutno naselje tadašnji urbanistički i društveni normativ koji i danas jednako vrijedi u kontekstu poželjnosti i zadovoljstva stambenom okolinom. Nekadašnji tzv. centar susjedstva koji se planirao kako ističe arhitekt iz Zagreba »bazirao se na osnovnim elementima: škola, vrtić, nekakav centar opskrbe minimalni, a onda i centar gradske četvrti gdje je bila tržnica, robna kuća, sportski centar i to imate u svim naseljima koja su planirana.« (arhitekt 1)

Povjesničar umjetnosti iz Rijeke naglašava da je bez obzira na smanjenu kvalitetu tadašnjeg stanovanja zbog većinom malih i neadekvatnih stanova ona nadomještena standardom stambene okoline i vanjskim prostorom susjedstva te ističe: »čovjek ima stan manje kvadrature, međutim, sve ono što ima u svom kvartu postaje integralni dio njegovog stanovanja, tj. stana. Na taj način, bez obzira koliko je stambena jedinica skromna, ne znači da se taj standard ne može dobro ostvariti u vanjskom prostoru, tj. u cijelom kvartu. Ideja nije bila samo ono što znamo od tog urbanizma susjedstva da npr. svako stambeno susjedstvo ima školu, vrtić, organizirane prometnice tako da su veće prometnice obodno unutar naselja, već i da ljudi mogu doći pješke do tržnog ili kulturnog centra.« (povjesničar umjetnosti)

Slično ističe i sociolog iz Zagreba koji posebno naglašava 15-minutni grad ili na-

selje koji su bili prototip stambenog naselja u socijalizmu: »naselja kao što su Špansko i Dugave i tzv. socijalistička naselja, imali su ono što se danas smatra konceptom 15 minutnog grada koji je imao sve na 15 minuta pješice ili biciklom. Danas imamo koncept koji ide iz ideje održivosti, a mi smo to imali tada jer je to bio grad, točnije kvart po mjeri čovjeka.« (sociolog 3)

S druge strane, socijalističko je planiranje u to vrijeme, prije svega, moralo pratiti masovnu preobrazbu tadašnjih gradova u nove industrijske centre, primjerice Splita i Rijeke, i u kojima je trebalo omogućiti stanovanje velikom broju pridošlih stanovnika sa sela i bivše države. Stoga se stanogradnja izvodila često brzo i na najjednostavniji način, visokogradnjom i vrlo tipski. No, to je slučaj i u nekim drugim gradovima na Jadranu, posebno u Rijeci, koji su zbog svoje morfologije i izlaska na more forsirali zgušnjavanje i rast grada »u visinu«.

»Urbanistička ideja projekta Splita 3, koja revalorizira pješačku ulicu i kao okosnicu prostorne organizacije i kao socijalni prostor naselja nije imala odraza u Rijeci. Upravo suprotno, potiče se rast grada u visinu, ali bez osiguranja horizontalnih potrebnih površina...« (arhitekt 5, Rijeka)

Istaknulo se također kako nije bilo ujednačenog urbanizma na razini tadašnje države jer su zagrebačka i splitska rješenja, primjerice, bila uspješnija od riječkih koja su zaostajala i prostornom organizacijom i kvalitetom izvedbe javnih i društvenih sadržaja, odnosno kako ističe riječki arhitekt: »može se reći da je riječka urbanističko-arhitektonska produkcija tijekom 1970-ih počela u znatnoj mjeri zaostajati za drugim gradskim središtima, unatoč slabostima koje se i u njima mogu registrirati« (arhitekt 5). Često se i u ostalim istra-

živanim gradovima kasnilo s gradnjom ostalih viših ili sekundarnih društvenih sadržaja kao što su tržnica, kino, knjižnica, društveni dom i sl., primjerice, i u nekim novozagrebačkim naseljima.

Slično ističe i arhitekt iz Zagreba: »naselja koja su se gradila u vrijeme prethodnog režima nisu bila u startu odmah potpuno gotova. Znači prvo se sagrađe stambeni prostori, a onda se dopunjavaju javne funkcije. Kod novozagrebačkih naselja trebalo je 30-ak godina da se popune sve potrebne. Najčešće bi se prvo izgradile škola i nekakva zdravstvena stanica, ali recimo za tržnice, visokoškolske ustanove ili kina, prostore za druženje, to je trajalo puno, puno više godina.« (arhitekt 6)

Povjesničar umjetnosti iz Rijeke, primjerice, navodi da »nijedno socijalističko naselje u Rijeci nije dobilo svoj novi gradski park. Bilo je predviđeno planom u jednom stambenom naselju, u zapadnom Zametu, gdje su trebali dobiti Park mladenaca. Međutim, na kraju je ostala samo zelena površina, neorganizirani gradski park«. (povjesničar umjetnosti)

U Osijeku se stanovanje rješavalo tako što se nova naselja naslanjalo na već postojeće stambene blokove proširujući ih. Neki od najvažnijih primjera tadašnjih naselja svakako su Sjenjak i Vijenac koji su svaki na svoj način dobro planirani ali također minimalno opskrbljeni društvenim i javnim sadržajima. Sjenjak je specifičan i po inovaciji tzv. pješačke promenade koja se proteže čitavim naseljem. Za ova naselja arhitekt iz Osijeka navodi da je »Sjenjak što se tiče planiranja javnih prostora dobar zbog inovacije pješačke promenade, a Vijenac je koncipiran kao zgrade plus otvoreni prostor između i pozicioniranje društvenih zgrada – znači škole, vrtića...« (arhitekt, 8)

»Generalno je osječko stanovanje specifično u odnosu na druge gradove zbog toga što nema puno novih naselja nego je stanovanje nastajalo tako da je zatvaralo neke već postojeće blokove. Dakle, otprilike je 13 naselja koja su nastala unutar bloka niske stambene izgradnje. Ta unutrašnjost bloka fokusirana je samo na stanovanje, a sadržaja i zelenila ima manjak.« (arhitekt 7, Osijek)

Iz navedenoga se može istaknuti postojanje općih urbanističkih postavki u planiranju stambenih naselja u socijalizmu, ali i nejednako izvođenje stanogradnje u praksi istraživanih gradova koji su pak imali određene razlike u kvaliteti istih.

Urbanizam postsocijalističkih ili novih naselja u istraživanim gradovima

Za urbanizam od 1990-ih godina do danas svi su se stručnjaci složili kako je s društveno-političkim promjenama i uvođenjem privatnog vlasništva došlo do određenog kaotičnog stanja u prostoru koje je vidljivo u njegovoj maksimalnoj iskorištenosti te preizgrađenosti i tzv. točkastoj gradnji koju obilježava i gustoća stambenih zgrada jednih prema drugima koju sociolog iz Zagreba naziva »mamutizacija u zid« (sociolog 1). Time se i proces planiranja stanogradnje podredio potrebama malih lokacija i parcela te privatnih inicijativa, te malih stanova, posebno u Zagrebu i Splitu o čemu sugovornik dalje navodi: »Ovo što se vidi po Zagrebu i djelomično po Splitu je mamutizacija preizgrađenosti. Svaka parcela je preizgrađena«. (sociolog 1)

»Nakon 1990-ih dogodila se deregulacija, tj. više nema vrijednosnog usmjerenja unutar stanovanja nego to uređuje tržište. U vezi toga su zanimljive dvije

stvari. Jedna je da se ponovno iz tržišne logike vraća logika mehaničkog protektivnog stana jer se u nizu tržišnih priča kao stambeno rješenje prodaju minimalni stanovi, točnije ćelijski stanovi.« (sociolog 1, Zagreb)

Za arhitekta iz Zagreba u postsocijalističkom razdoblju dolazi i do tzv. urbicida i lokacijskog urbanizma kako bi se moglo podilaziti interesima investitora te navodi da ono što je »1990-ih je učinjeno u Zagrebu, a kasnije u cijeloj državi je, kad bi čovjek htio biti jako zločest, rekao bi da je to nekakav urbicid. Zašto? Zato jer su bili napravljeni provedbeni planovi za sve živo i mogli ste grad pogledati na kartama svugdje. Zatim, u vrijeme kad se počelo govoriti kako je privatno vlasništvo svetinja, onda se reklo – e to ne valja jer to onda onemogućava ovo ili ono – pa su se svi planovi ukinuli i išlo se na tzv. lokacijski urbanizam. Znači svaki investitor traži što želi i onda mu se nastoji prilagoditi.« (arhitekt 9)

Stručnjaci su se posebno osvrnuli na samu struku i njen utjecaj koji je danas nesumnjivo smanjen i sve manje vidljiv, posebno arhitektonskoj struci koja, po njima, dijeli odgovornost za trenutnu situaciju u prostoru. U postsocijalističkom, neoliberalnom i tržišnom kontekstu upravljanja prostorom sugovornici ističu da je došlo do zakašnjelih donošenja generalnih urbanističkih planova i pretjeranog iscrpljivanja postojećih koji su zatim nedovoljno usuglašeni s javnim potrebama, ali i s kontekstom vremena. Arhitekt iz Zagreba posebno ističe ulogu svoje struke i nedonošenje novog generalnog urbanističkog plana unazad 20 godina te navodi: »možemo ustvrditi da je i arhitektonska struka podbacila jer se podredila željama investitora. Treba prekinuti s točkastim izmjenama

plana. Novi generalni urbanistički plan je nasušna potreba ne samo zato što je prošlo puno vremena od prethodnog generalnog plana, nego bi zapravo novi generalni planovi trebali slijediti neki vremenski interval od otprilike 15-ak godina. Mi sada imamo situaciju da je prošlo već 20 godina od generalnog plana, a da nije donesena ni odluka o izmjeni dopune«. (arhitekt 2)

Planiranje nekadašnjih socijalističkih naselja stoga se iz današnje perspektive čini puno boljim i korisnijim od današnjeg planiranja o čemu sociolog iz Splita ističe: »ne znam hoćete li se složiti sa mnom, ali mislim da su sva postsocijalistička naselja u Splitu gora od socijalističkih. To je tragedija našeg stanovanja i socijalne stambene politike. Periferizacija i ruralizacija Splita je užasno intenzivna i bolna. Za to je zaslužna neoliberalna ideologija kao i 'ruralci' koji su to gradili. Ništa drugačije ne izgleda nijedan drugi grad na svijetu koji je dopustio neoliberalnu, kapitalističku priču«. (sociolog 5)

Stalna podređenost parceli i pogušćivanju dovodi također do destruiranja preferencija samih stanara za koje dio stručnjaka smatra da se vidi u njihovim smanjenim očekivanjima jer niti ne očekuju da se stambena okolina adekvatno opremi. Prilagođavaju se situaciji koristeći osnovne javne sadržaje, poput vrtića ili škola, u susjednim ili starim naseljima. Na taj se način gubi i 15-minutno susjedstvo te mogućnost stvaranja stambene zajednice među stanovnicima naselja jer se potrebe ispunjavaju na većim udaljenostima i korištenjem automobila te često ne postoji pješački domet za ispunjavanje osnovnih potreba.

»Zanimljivo je da novogradnje najčešće nemaju škole i da danas mlade obitelji ni ne očekuju da bude izgrađena infrastruk-

tura. Njima je normalno sjesti u automobil i dijete odvesti u potpuno drugo naselje u školu ili u vrtić. Izgubljeno je 15-minutno susjedstvo gdje ste svakodnevnu potrebu morali moći zadovoljiti unutar svojeg susjedstva. To je ono što smanjuje kvalitetu postojećih naselja jer nova naselja 'parazitiraju' jer nemaju izbora.« (povjesničar umjetnosti, Rijeka)

I kod subvencionirane stambene gradnje poznate kao POS (Poticana stanogradnja) za koju se dijelom naslijedilo standard gradnje i planiranja iz DUSI-ja i koji su ugrađeni u Pravilnik POS-a, pojavljuju se naselja koja nemaju izgrađenu potrebnu infrastrukturu niti minimalni standard na nacionalnoj razini. Određena POS naselja su bolje, ali pojedina i sasvim neadekvatno opremljena te nemaju niti osnovnu školu kako se nadalje ističe za splitski POS Kilu za koju splitski arhitekt navodi da »nema pločnika, ni škole i djeca moraju ići u osnovnu školu na Mejaše. Prestrašno. Ovo što sada ima tamo, prije nije bilo ničega. I sada bi novi POS trebao biti na padinama Mosora, a nema infrastrukture. Nema ceste, nema vode ni kanalizaciju« (arhitekt 4). Arhitekt iz Zagreba ističe da »što se tiče samog standarda stanovanja, već i POS ima nešto niži standard danas nego što je to bio standard svojevjremene socijalističke stanogradnje, pogotovo one zadnje koja je bila negdje od 1970-ih kad je DUSI uspostavljen i kad su zapravo standardi dosta visoko postavljeni«. (arhitekt 6)

Određene razloge za nastalu situaciju sugovornici vide i u nedostatku i nestanku nekadašnjih urbanističkih zavoda koji su u prošlom uređenju provodili urbanizam i prostorno-planske procese. Sociolog iz Zagreba o tome kaže: »Mislim da je gubitak urbanističkih institucija najteži udar. Zanimljivo je da je urbanistički in-

stitut bio moćna institucija 1980-ih i imao je jaku urbanističku i arhitektonsku grupu. Nakon toga, svi instituti poput ekonomskog i sociološkog su našli forme za nastavak, a urbanistički se raspao. To je za analizu. Što se tu u odnosu na prostor događalo kada se jedna takva institucija raspala?» (sociolog 1)

Također se i institucionalno zadnjih 30-ak godina urušio sustav koji na razini države i gradova ne može pratiti niti usmjeravati novonastale tržišne mehanizme i posljedice, naglašavaju eksperti. Za arhitekta iz Rijeke, osim što ističe nepostojanje urbanističkih instituta, problematično je i što se planove ne slijedi i ne provodi, a pogotovo ih se ne donosi za nekoliko desetljeća unaprijed te ističe: »Mi nemamo više nikakav urbanistički institut koji bi rekao ovo je nama zacrtano za sljedećih 20 godina i svakih 20 godina dođemo na općinu i biramo strateške planove za sljedećih 20 godina. I onda dolaze manje politike koje su se postavljale unutar tih. Danas generalni plan postoji negdje na papiru, netko ga je izglasao, međutim niko ga ne prati, niko ga ne provodi. Nego svaki put dođe do krizne situacije gdje nekad pobijedi investitor, nekad pobijedi političar, nekad pobijede stanovnici, međutim to je grad koji onda raste iz tih točkastih, kriznih kompromisa koji su najčešće najlošija solucija«. (arhitekt 10)

Budućnost planiranja stambenog prostora

Kao rješenja za buduća stambena naselja dio stručnjaka naglašava kao mogućnost za poboljšanje kvalitete života uvođenje promjena unutar prometa i boljeg povezivanja stambenih naselja javnom i biciklističkom infrastrukturom. Drugi pak ističu da se postojeće javne i zelene površine unutar naselja treba bolje valorizira-

ti i spriječiti daljnju redukciju, posebno u Zagrebu.

»Prenaseljavanjem rubnih dijelova umjesto da se jača prometna infrastruktura, integrirani javni prijevoz, dakle da HŽ i ZET budu zajedno i da se može spojiti s biciklističkom infrastrukturom. Treba postojati jasan koncept kako će se prometno povezati i barem početi prva faza realizacije. Nažalost, mi imamo sve suprotno – izuzetno opterećene i nefunkcionalne prometnice što svima narušava kvalitetu života.« (sociolog 3, Zagreb)

Za razliku od kaotičnog stanja u Zagrebu arhitekt iz Osijeka ističe zadovoljavajuće stanje javnih i zelenih površina koje bi se moralo očuvati i u budućnosti te ističe: »Ne znam kako bi moglo biti u budućnosti, ali dovoljno je da sačuvamo samo ono što trenutno imamo s obzirom na to da velika kvaliteta javnih i zelenih površina postoji kako unutar kvartova tako i unutar naselja«. (arhitekt 7)

Osim toga, za Osijek se ističe i dodatna mogućnost oživljavanja zapuštenih i centralnih gradskih lokacija u prostorima tzv. *brownfieldsa* u kojima se može omogućiti funkciju stanovanja te smanjiti pretjerano širenje i nastalu periferizaciju stambenih lokacija na razini Osijeka, ali i drugih istraživanih gradova. »Ono što imamo kao probleme je nova izgradnja stanovanja koja ide u *sprawl*, koja ide okolo, koja ide bez izgradnje javnih prostora i društvenih sadržaja. Trebali bi se *brownfieldu* okrenuti jer mi u Osijeku još se uopće nismo počeli baviti *brownfieldom*. Imamo ih na lijepim i kvalitetnim lokacijama i tu trebamo ući i sa stanovanjem ako postoji toliki pritisak.« (arhitekt 8, Osijek)

Dio sudionika posebno naglašava potrebu potpune preobrazbe prostornih pro-

cesa i jačanja urbanizma te arhitektonske struke, koja mora imati veći utjecaj i edukacijsku ulogu, a ne graditi isključivo točkasto. Iz toga ističu dvojnost procesa preobrazbe koji će biti važan u kratkoročnom, ali i dugoročnom razvoju budućih stambenih prostora u gradovima.

»Struka nije brana ničemu više. Nije više riječ da postoji jedan arhitekt koji će investitoru izgraditi nešto kada se pruži prilika, nego se radi o tome da cijela struka diše poduzetnički. Arhitektonska struka bi trebala imati jaku edukacijsku ulogu, a ne samo instrumente za realizaciju poput komasacije, nego mora imati razmišljanja o tome zašto bi nešto takvo uopće bilo potrebno. Njega sada nema i isključivo se razmišlja i gradi točkasto. To je veliki problem.« (sociolog 5, Split)

Unutar stambene politike, za većinu je stručnjaka, nužno uvesti i omogućiti modele javnog i najamnog stanovanja kako bi se uvelo modele koji nisu vezani samo uz kupovinu stanova i olakšalo troškove stanovanja ugroženim (mlađim) skupinama. Preporuča se i modele doživotnog uzdržavanja starijih ljudi, posebno u gradskim jezgrama, u zamjenu za njihove nekretnine koje se zatim mogu dati u najam mlađim obiteljima te ojačati tzv. socijalno poduzetništvo. Na taj se način može utjecati na negativne demografske procese i depopulaciju u središtima gradova, a također se može pospješiti socijalnu mješovitost koja se polako narušava o čemu sociolog iz Zagreba navodi: »Trebalo bi napraviti program subvencioniranja najamnina i troškova stanovanja ljudima koji su podstanari. Drugi program koji bi mogao dati neke rezultate vidljive je da grad napravi jednu socijalnu inovaciju i da ponudi ugovor o doživotnom ili dosmrtnom uzdržavanju starijim ljudima o kojima nema tko brinuti

u zamjenu za njihove nekretnine. Stanove poslije možete prenamijeniti u javno najamne stanove, dati ih mlađim ljudima s djecom, zaposliti dodatne ljude u tim ustanovama za starije, razvijati koncept socijalnog poduzetništva«. (sociolog 4)

Osim toga, većina stručnjaka ističe i da model POS stanova i APN kreditiranja nije sasvim uspješan niti dovoljan za rješavanje stambenih pitanja za sve slojeve društva, posebno mlade koji teže mogu ostvariti stambeni kredit, primjerice, oni u prekaranim uvjetima ili u samačkim kućanstvima. Arhitekt iz Zagreba navodi da »model POS-a kakav je zamišljen da se proizvede stan koji će biti najpovoljniji mogući, ali zapravo je i dalje tržišno uvjetovan, i nije neki baš ekstra pametan model. Mislim modeli moraju biti malo drugačiji i s jačim sudjelovanjem i države i lokalne zajednice. Stanovi bi, po meni, morali biti u najmu, a ne u prodaji«. (arhitekt 6)

Kao dodatan model stoga se navodi model javnog stanovanja u najmu, odnosno mogućnost ostvarivanja priuštivog stanovanja za sve slojeve društva. Tu vide odgovornost države i gradova koji bi na institucionalan način provodili ove modele koji neće biti samo modeli temeljeni na vlasništvu, već na priuštivosti stanovanja i sociolog iz Zagreba ističe: »Kod nas se forsira potpuno pogrešan model da svi moramo biti vlasnici stanova. Tako da poticana stanogradnja zapravo ne ide u korist stanovnicima i vlasnicima tih stanova, nego u korist bankama. Ta mjera najmanje koristi onima na koje je usmjerena. Dapače, stavlja ih u situaciju da imaju 35 godina kredita. Zašto im se ne osigurava stanove čiji je vlasnik grad, država, županija? Vlasništvo ne mora biti privatno, ali mora biti garancija da se dugi niz godina može koristiti. Potrebni su subvencionirani ugovori

s kojima će stanovanje biti priuštivo». (sociolog 3)

ZAKLJUČAK

Prema rezultatima dobivenima kroz polustrukturirane intervju s ekspertima za područje urbanizma i stanovanja, došlo se do vrlo detaljnih i sadržajnih informacija na više razina. S jedne strane, stručnjaci iz sve tri uključene profesije slično su istaknuli ključne razlike između dva istraživana vremenska perioda u načinu provedbe stanogradnje i procesa urbanizma. O općim obilježjima u dvama periodima i njihovim prednostima i nedostacima prema sve tri tematske cjeline analiziranih rezultata svi su eksperti iznijeli gotovo identične podatke. Istaknuli su slična obilježja za socijalistička i postsocijalistička stambena naselja, a najveće razlike istaknuli su na konkretnim primjerima gradova i njihovim specifičnim primjerima naselja. Eksperti su također vrlo slično i u cjelini bili vrlo kritični prema današnjem stanju u procesu planiranja stanogradnje. Neki specifični urbanistički aspekti stambenih naselja istaknuti su više od strane arhitekata i u tom su kontekstu oni kao struka imali detaljnije uvide od ostale dvije struke. Primjerice, na razini istraživanih gradova arhitekti su istaknuli razliku između urbanizma koji se provodio na razini Zagreba i Splita za koje su naglasili pozitivnije aspekte izgradnje socijalističkih naselja, a nešto manje pozitivne aspekte naglasili su za Rijeku i Osijek. Razlozi se mogu naći u drugačijoj prostornoj organizaciji planiranih socijalističkih naselja te izgradnji prateće infrastrukture i usluga (javnih i zelenih prostora te trgovačkih i kulturnih usluga) koje su kasnile ili zaostajale u ovim gradovima nešto više nego u Zagrebu i Splitu. Za stara naselja posebno je

istaknuto pozitivno obilježje pješačke ulice i promenade te škole zaštićene obodnim ulicama i koji su posebno vidljivi u Splitu 3 ili Vijencu u Osijeku. Danas se izgubila ta briga za posebno ugroženo skupinu stanovnika kao što su djeca osnovnoškolske dobi koja u novoj stanogradnji često nemaju pješačke staze i njihov put do škole nije uvijek zaštićen od glavnih prometnica kako je to bilo planirano u ranijem periodu urbanizma.

S druge strane, društveno-humanistički eksperti, sociolozi prostora i povjesničari umjetnosti, dali su detaljniji uvid u promijenjene socio-prostorne procese u zadnjih tridesetak godina postsocijalističkog razdoblja čije su posljedice vidljive u smanjivanju kvalitete stanovanja, posebno u Zagrebu u Splitu, jer se proces planiranja stanogradnje podredio potrebama tržišne ekonomije te lokacijskom urbanizmu malih lokacija i parcela. Također su isticali osnovne prednosti i nedostatke življenja u starim i novim naseljima ističući nekadašnji standard ispunjavanja osnovnih potreba u krugu 15 minuta u vlastitom naselju na svakodnevnoj razini. Zanimljivo je kako je paradoks da se takav standard izgubio u današnjem kontekstu jer se izgubilo urbanističko planiranje stambenih naselja kao stambenih cjelina i zajednica koje su danas ugrožene. Tu naglašavaju izuzetak POS naselja, ali je istaknuto i kako su takva naselja postala slična privatnima i preizgrađena te često nemaju potrebnu infrastrukturu i ne prate minimum prostornog standarda kao što je splitsko POS naselje Kila.

Na kraju se može zaključiti kako se stručnjaci iz svih uključenih profesija slažu da je urbanizam starih stambenih naselja bio bolji i da je postojao na sustavan i planski način te ovu tezu ističu kao

ključnu razliku s današnjim kontekstom stanogradnje. Za današnji su urbanizam istaknuli kako gotovo niti ne postoji i kako su nestanak nekadašnjih urbanističkih zavoda i smanjenje važnosti arhitektonске struke krivci za intenzivan i kaotičan proces transformacije prema tržišnom i neoliberalnom modelu upravljanja prostorom. Uzroke, međutim, stručnjaci vide i u širem političkom i ekonomskom diskursu u kojem je tržišna ekonomija i prevlast privatnog vlasništva sa značajno smanjenom ulogom državnih institucija, stanje koje obilježava i druge postsocijalističke gradove tridesetak godina unazad (Hirt, 2012.; Tsenkova, 2013.), gdje je Hrvatska primjer sa svojim najvećim gradovima. Stoga se posebno naglašava nedostatak priuštivog stanovanja za sve slojeve stanovnika gdje je ponajviše ugrožena mlađa radno-aktivna populacija zaposlena u prekarnim radnim uvjetima (prvenstveno mlade obitelji ili jednočlana kućanstva ili samci) te se ističe potreba uvođenja modela javnog najma koje će biti institucionalno uređeno i dugoročno za sve građane koji ne žele ili ne mogu stan steći kupovinom (kroz komercijalni stambeni kredit).

Prema dobivenim rezultatima, naglašava se i nužnost potpune preobrazbe institucionalnog i zakonodavnog okvira koji bi jasnije odredio prostorne procese, a time i gradnju budućih stambenih prostora i izgrađene okoline u naseljima. U tom se smislu navodi i kašnjenje u donošenju novih GUP-ova i nedostatak detaljnih i provedbenih planova i instituta komasacije koji su izgubili svoju snagu te ne postoji dostatan »alat« za rješenje problema. Krajnji je i zajednički zaključak da je potrebno uvođenje novih prostornih standarda za stambena naselja koji nedostaju u planskom procesu, a koji bi se odnosio i na privatnu

gradnju, a ne samo javnu. Na taj bi se način smanjilo i kontroliralo preizgrađenost te nedostatnost opskrbe pratećim javnim uslugama, prvenstveno otvorenim javnim i zelenim prostorima, te parkovima. Današnja su nova naselja iznimno nepovoljna za malu djecu i stariju populaciju koja kroz nedostajuću ili nedovoljnu infrastrukturu prema očekivanim prostornim standardima, imaju i smanjenju kvalitetu stanovanja (neadekvatan boravak na otvorenom, pristup igralištima, šetnicama i sl.). U tako preizgrađenoj stanogradnji nedostatak javnih i zelenih prostora dovodi do danas vrlo aktualnih problema u sektoru tzv. javnog zdravlja u kojem se ističu problemi stvaranja tzv. toplotnih otoka vrlo nepovoljnih za zdravlje, posebno djece i starijih.

Prema svemu navedenom, ističe se i nepostojanje vizije koja na razini države i gradova nedostaje te je potrebno na kratkoročan i dugoročan način promisliti o obnovi starih stambenih naselja i stambene okoline, ne samo kroz energetska obnova, već obnavljajući njihovu stambenu okolinu i naselje kao cjelinu na održiv način slijedeći principe gradova budućnosti, ali i naslanjajući se na urbanističke vrijednosti iz prošlog uređenja. U novim je naseljima nužno ograničiti izgrađenost te poboljšati javne i zelene površine uvažavajući tzv. rješenja utemeljena na prirodi (eng. *Nature Based Solutions*) kako bi se kvaliteta stanovanja učinila što prihvatljivijom. Hrvatska urbanistička i stambena politika mogu se bolje uskladiti s europskim načelima o održivosti, otpornosti i zelenoj tranziciji (Nova urbana agenda 2030, Nova Leipziška povelja), odnosno na odgovorniji način vrednovati stambeni prostor i stambena naselja u društvenom smislu, uzimajući u obzir potrebe i preferencije stanovnika, ali i same struke. Upravo se europske

prostorne politike za »pametne, uključive i održive gradove« vode potrebama građana i poboljšanjem kvalitete života te veliki hrvatski gradovi moraju slijediti primjere »dobrih praksa«, a ne ih samo deklarativno isticati bez nužnosti promjene.

LITERATURA

- Bežovan, G. (1993). Privatizacija stanovanja – djelotvornija stambena opskrba. *Društvena istraživanja*, 3(1), 107-125.
- Bežovan, G. (2004). Stambena prava u RH i problemi njihova ostvarenja. *Revija za socijalnu politiku*, 11(1), 89-106. <https://doi.org/10.3935/rsp.v11i1.70>
- Creswell, J.W., & V. L. Plano Clark (2011). *Designing and Conducting Mixed Methods Research*. 2nd Edition. Sage Publications.
- Černič-Mali, B. (ur.). (2005). *Large Housing Estates in Ljubljana and Koper, Slovenia. Opinions of residents on recent developments*. RESTATE report (str. 90). Utrecht: Faculty of Geosciences, Utrecht University.
- Dekker, K., Hall, S., van Kempen, R., & Tosics, I. (2005). Restructuring large housing estates in European cities: an introduction. U R. Van Kempen, K. Dekker, S. Hall, & I. Tosics (ur.), *Restructuring large housing estates in Europe* (str. 1-17). University of Bristol.
- Esping-Andersen, G. (2000). *Social Foundations of Post-industrial Economies*. Oxford-New York: University Press.
- Gašparović, S., & Božić, N. (2005). Odnos stanara prema životu u visokim stambenim zgradama na primjeru Zagreba, *Prostor*, 13 (1(29)), 93-105.
- Grossmann, K., Kabisch, N. & Kabisch, S. (2017). Understanding the social development of a post-socialist large housing estate: the case of Leipzig-Grünau in Eastern Germany in long-term perspective. *European Urban and Regional Studies*, 24(2), 142-161. <https://doi.org/10.1177/0969776415606492>
- Hegedüs, J., Tosics, I., & Mayo, S. (1996). Transition of the housing sector in the East Central European countries. *Review of Urban & Regional Development Studies*, 8(2), 101-136. <https://doi.org/10.1111/j.1467-940X.1996.tb00113.x>
- Herfert G., Neugebauer, C. S., & Smigiel, C. (2013). Living in Residential Satisfaction? Insights from Large-Scale Housing estates in Central and Eastern Europe. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 104(1), 57-74. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9663.2012.00727.x>
- Hess, D. B., Tammaru, T., & Van Ham, M. (2018). Lessons learned from a pan-European study of large housing estates: Origin, trajectories of change and future prospects. U B. D. Hess, T. Tammaru, & M. Van Ham (ur.), *Housing estates in Europe: Poverty, ethnic segregation and policy challenges* (str. 3-31). Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-92813-5>
- Hirt, S. (2012). *Iron Curtains: Gates, Suburbs and Privatization of Space in the Post-Socialist City*, 1st ed. New York: John Wiley & Sons.
- Jukić, T., Mlinar, I., & Smokvina, M. (2011). *Zagreb - Stanovanje u gradu i stambena naselja*. Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Grad Zagreb, Gradski ured za strategijsko planiranje i razvoj Grada.
- Kovacs, Z., & Herfert, G. (2012). Development pathways of large housing estates in post-socialist cities: An international comparison. *Housing Studies*, 27(3), 324-342. <http://dx.doi.org/10.1080/002673037.2012.651105>
- Lay, V., Lončar, N., & Seferagić, D. (1983): *Upotrebna vrijednost naselja kolektivne stambene izgradnje*, Zagreb: UZGZ.
- Lux, M. & Sunega, P. (2014). Public Housing in the Post-Socialist States of Central and Eastern Europe: Decline and an Open Future. *Housing Studies*, 29(4), 501-519. <https://doi.org/10.1080/002673037.2013.875986>
- Mandić, S. (2010). The changing role of housing assets in post-socialist countries. *Journal of Housing and the Built Environment*, 25(2), 213-226. <https://doi.org/10.1007/s10901-010-9186-5>
- Mlinar, I. & Šmit, K. (2008). Urbanistički pokazatelji zagrebačkih stambenih naselja Zapruđe i Sopnica-Jelkovec. *Prostor*, 16(1(35)), 116-125.
- Musterd, S. & Van Kempen, R. (2009). Segregation and housing of minority ethnic groups in Western European cities. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 100(4), 559-566. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9663.2009.00558.x>
- Nedučin, D., Škorić, M., & Krklješ, M. (2019). Post-socialist Development and Rehabilitation of Large Housing Estates in Central and Eastern Europe: A Review. *Tehnički vjesnik*, 26(6), 1853-1860. <https://doi.org/10.17559/TV-20181015174733>
- New Urban Agenda. (2022). <https://unhabitat.org/about-us/new-urban-agenda>
- Richards, L. (2015). *Handling qualitative data: A practical guide (3rd edition)*. Sage Publication.
- Rogić, I. (1990). *Stanovati i biti: rasprave iz sociologije stanovanja* Zagreb: Sociološko društvo Hrvatske.

- Sendi, R., & Kerbler B. (2021). The Evolution of Multifamily Housing: Post-Second World War Large Housing Estates versus Post-Socialist Multifamily Housing Types in Slovenia. *Sustainability*, 13(10363), 1-19. <https://doi.org/10.3390/su131810363>
- Seferagić, D. (1988). *Kvaliteta života i nova stambena naselja*. Zagreb: Sociološko društvo Hrvatske.
- Spevec, D., & Klempić Bogadi S. (2009). Croatian cities under transformation: New tendencies in housing and segregation. *Tijdschrift voor economische en sociale geografie*, 100(4), 454-468. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9663.2009.00552.x>
- Stephens, M., Lux, M., & Sunega, P. (2015). Post-socialist housing systems in Europe: Housing welfare regimes by default? *Housing studies*, 30(8), 1210-1234. <https://doi.org/10.1080/02673037.2015.1013090>
- Stanilov, K. (ur.). (2007). *The Post-socialist city. Urban form and space transformation in central and eastern Europe after socialism*. Springer.
- Svirčić Gotovac, A. (2015). The quality of living in new housing estates in the settlement network of Zagreb. U A. Svirčić Gotovac, & J. Zlatar (ur.). *The quality of living in new housing estates in the settlement network of Zagreb* (str. 13-42). Zagreb: Institut za društvena istraživanja
- Svirčić Gotovac, A. (2020). Effects of the Housing Privatization Process in Post-Socialist Croatia. *Geoadria*, 25(2), 151-176. <https://doi.org/10.15291/geoadria.3083>
- Svirčić Gotovac, A., Đokić, R., & Adamović, M. (2023). Management and maintenance of multi-family buildings in Croatia: perspective of co-owners' representatives. *Journal of housing and the built environment*. <https://doi.org/10.1007/s10901-023-10046-w>
- Svirčić Gotovac, A., & Đokić, R. (2023). Osnovni pregled rezultata o kvaliteti života u stambenim naseljima iz socijalističkog i postsocijalističkog razdoblja u Hrvatskoj i Sloveniji. Biblioteka Posebna izdanja. Institut za društvena istraživanja, Zagreb.
- Standing, G. (2009). *Work After Globalization: Building Occupational Citizenship*, Northampton: Edward Elgar Publishing.
- Šmit, K., Duić, V., & Krajnik, D. (2011). Utjecaj etapne gradnje na funkcionalnost stambenih naselja Špansko-Oranice i Vrbani III u Zagrebu. *Prostor*, 19(2(42)), 404-415.
- Terry, G., Hayfield, N., Clarke V., & Braun, V. (2017). *Thematic analysis*. U: Stainton W. i Willig C. (ur.). *The SAGE Handbook of Qualitative Research in Psychology* (str. 17-37). SAGE Publications.
- The New Leipzig Charter: The transformative power of cities for the common good. (2020). https://futurium.ec.europa.eu/sites/default/files/2021-03/new_leipzig_charter_en.pdf
- Tsenkova, S. (2013). *Housing policy and practice: Transition complexity and opportunity* (p. 156). Saarbrücken: Lambert Academic Publishing.
- Tsenkova, S. (2001). *Cities in Transition: Challenges for Urban Governance, Urban Policy Futures*. Stockholm: Ministry of Urban Development and Environmental Protection, 1-13. https://doi.org/10.1007/3-7908-1727-9_2
- Vezilić Strmo, N., Delić, A., & Kincl, B. (2013). Uzroci problema postojećeg stambenog fonda u Hrvatskoj. *Prostor*, 21(2(46)). 340-349.

Summary

SOCIAL ASPECTS OF URBANISM IN SOCIALIST AND POST-SOCIALIST HOUSING ESTATES

Anđelina Svirčić Gotovac

Institute for Social Research in Zagreb

Zagreb, Croatia

The research was conducted using the method of semi-structured interviews with experts on the topics of urbanism and the quality of housing in housing estates constructed in the socialist and post-socialist periods. A total of 16 experts from Zagreb, Split, Rijeka and Osijek participated in the interviews in 2022. There were 10 architects, 5 sociologists, and 1 art historian. Based on the thematic analysis, it can be pointed out that the experts agree that the urbanism of socialist housing estates existed in a systematic and planned form, and that it provided residents with a satisfactory level of housing by meeting standards for the construction of basic infrastructure (schools, health centers, parks). In the post-socialist period, such urbanism was lost, leading to the loss of the estate as a housing unit, which experts point out as the key difference of contemporary housing construction, characterized by overbuilding. It is therefore recommended to introduce spatial standards for estates, which are now missing in the planning process.

Key words: semi-structured interviews with experts, thematic analysis, socialist and post-socialist housing estates, spatial standards for estates, large Croatian cities.